

ფეხი ჩელები

ანისის ქართული წარწერები

ანისი - შუა საუკუნეების დანგრეული ქალაქი. ამჟამად მდებარეობს თურქეთის პროვინცია ყარსში. ანისს უწოდებენ 1001 ეკლესიის ქალაქს. ანისის შენობები, სასახლეები და ციხესიმაგრეები გამოირჩეოდა მხატვრული და ტექნიკური ღირებულებებით. ქალაქში გაშენებული ეკლესიები დღემდე იპყრობენ მეცნიერთა და მკვლევართა ყურადღებას (ნ. მარი, ივ. ჯავახიშვილი, ვ. დონდუა, ი. დოლიძე, ა. შანიძე, მ. ბერძენიშვილი, ვ. სილოგავა, ა. ჯაფარიძე). “ანისიდან და მახლობელი ადგილებიდან, როდესაც ისინი შუასაუკუნეების საქართველოს სახელმწიფოს შემადგენლობაში შემოდიოდნენ, რამდენიმე ათეული ძველი ქართული წარწერაა ცნობილი - ბევრი მათგანი დროთა განმავლობაში დაიკარგა და აღარ შემორჩა, ბევრი ამჟამადაც ადგილზეა დაცული (გ. სილოგავა, 2001, გვ. 18). ჩვენს ინტერესსაც, სწორედ, ანისის ქართული წარწერები წარმოადგენს. ამ მიზნით, 2013-2014 წლებში ვიმოგზაურე ანისში. ფეხდაფეხ მოვიარე აქ დაცული ქართული ეკლესიები, ფოტოზე აღვებეჭდე ანისის ქართული ღირსშესანიშნაობანი. ყველა ქართული წარწერა, ნაკაწრი. აღსანიშნავია, რომ აქ მოძიებული ყოველი მასალა მრავალმხრივ საინტერესოა. საყურადღებოა იგი როგორც ისტორიულ-ეთნოგრაფიული, ასევე ენობრივი თვალსაზირითაც.

ანისის ნაქალაქარში ოთხი ქართული ეკლესიაა. აქედან მხოლოდ ორგან არის დაცული ქართული წარწერები. მეცხრამეტე საუკუნეში ანისის ერთ-ერთ ეკლესიას “ქართული ეკლესიის” სახელწოდებით ვხვდებით. ეს სახელდება ეკუთვნით ცნობილ მეცნიერებს, ნიკო მარსა და ივანე ორბელს. ვ. სილოგავას აზრით, “ეს სახელი იმიტომ შეერქვა, რომ წარწერებში და არც სხვა წყაროებში არ ჩანს, თუ ვის სახელზე იყო აგებული. ბაზილიკის ტიპის, საშუალო ზომის პატარა დარბაზული ეკლესია ამჟამად თითქმის მთლიანად დანგრეულია; ასე ყოფილა იგი XIX საუკუნეშიც, როდესაც პირველად გახდა ცნობილი სამეცნიერო წრეებისთვის“. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სახელდება მეცხრამეტე საუკუნისაა, ძველი კი გაცილებით ადრინდელია; ჩვენი აზრით, ეკლესია მეათე საუკუნისა უნდა იყოს. ამაზე მეტყველებს აქვე შემორჩენილი მეათე საუკუნის ბარელიეფებიც. **“ნარება“ და “შეხვედრა“.**

“ნარების“ სცენაზე წმიდა გაბრიელისა და მარიამის თავის გამოსახულებებს შორის ასომთავრული ასოებით წერია - **ⴌ[ⴚ]ⴗ[ⴒ]ⴓ[ⴒ] - ხ[ⴗ]ⴗ[ⴒ]ⴓ[ⴒ]**.

“შეხვედრის“ სცენაზე გამოსახულია წმიდა მარიამისა და ელისაბედის შეხვედრა, სადაც მარიამის ფრესკის ზემოთ ვკითხულობთ: **ⴒ[ⴗ]ⴗ[ⴒ]ⴓ[ⴒ] ⴒ[ⴗ]ⴗ[ⴒ]ⴓ[ⴒ] [ⴒ]ⴒ[ⴗ]ⴒ[ⴒ] - ⴒ[ⴗ]ⴗ[ⴒ]ⴓ[ⴒ] ⴒ[ⴗ]ⴗ[ⴒ]ⴓ[ⴒ] ⴒ[ⴗ]ⴗ[ⴒ]ⴓ[ⴒ]**. წარწერა, როგორც ჩანს, ასომთავრული ანბანითაა შესრულებული.

ნიშანდობლივია ის ფაქტი, რომ ჯერ ვხვდებით “ნარების“ სცენას და მერე - “შეხვედრისას“; კომპოზიციები ისეა შესრულებული, როგორც “სახარებაში“ არის გადმოცემული.

ეკლესიის ნანგრევებში არქეოლოგების მიერ ნაპოვნია წარწერიანი ქვები. მათ შორის უძველესი არის 1218 წლით დათარიღებული წარწერა, რომელიც **“კათალიკოს ეტიფანეს წარწერით“** არის ცნობილი. ტექსტი ასეთია: **“იტყუის ჳჰაჲ საღმრთ[ოჲ]: “უსასყიდლოდ მიგიღ[ებ]იეს, უსასყიდლოდ მისცემდით“** ესე იგი არს, გეტ[უის] || ღმერთი უკვდავი: **“ჩემდა რაჲ მიგიცემიეს მადლისა მ[ის]თუის, რომელი ჩემგან მიიღით? თქუნცა ჳჰიდდით დიდსა || მადლსა ჩემ[გ]ან უსყიდულსა. უკეთუ მე უსასყიდ[ლ]ოდ მომიცემიეს, არცა თქუნგან ჳჰერ - არს [ს]ყიდადლო[ც] || რათა ერ[ის]ა მიმ[ართ]. აჴ, სასონო ჩემო ან[ე]ლნო ჳუცესნო, ნუ ი[ქ]ნებით დასაბრკოლებელ || [სიტ]ყუათა და ნუცა გარდ[აჳ]გდებით მოციქულთ[ა] [მც]ნებას[ა] ცუდისა და [წა]რმავალი[სათუს]. ყოვლად უწეს || [ო] აღსარ[ებ]აჲ თქუნგანცა გუირგუინთა კურთხე[ვისათუი]სასისა დრამის...[ა] რსთქალ იედგას, პური აჳამოს. ეგრეთვე მკუდარისათუ[ის], რომელი ჳირს... უფრო შესჳირდების მისისა სულისაჲ. ეგდენივე ასის სატფილურისა მიეცეს და... პური აჳამოს და სხვაჲ წადებაჲ ძალისაებრად. ყოველივე მისაცემელი მღ[დელთა უბრკოლ]ებელი იყავნ თქუნდა მოსაცემელად. მკუ[ი]დარნო ამის ქალაქისანო ქართველნო, რ...ცა... [იგი] პირველად დიდად პატივ-ცემდით, მღდელთაგან გიჳმს ლოცვაჲ და წირვაჲ. ნუ გეწყინების მათ თუ[ი] სძა[ლი]საებრი მისაცემელი. უფროსად მხიარულებით მისცემდით, თუინიერ დაჳირებისა, რამეთუ **“მხი[არ]ულებით მისაცემელი უყ[უ]არს უფალსა“.** და თქუნ გიყუარდენ ვითარცა მამანი სულიერნი და მათ უყუარდით გ[ითარცა] შვილნი სულიერნი. ლოცვასა ნუცა თქუნ დააკლდებით და ნუცა თქუნ. ყოველსა ჳედა უფროსად საღმრთოჲ [იგი] სიყუარული ერთმანეთისაჲ მოიგეთ და ამით მიეცით სასურვო საღმრთოთა მცნებათაჲ. ესე მე, ეტიფანეს კათალიკოსსა ჩემითა ჳელითა დამიწერია, ოდესანის[ს] ეკლესიანი ვაკურთხენ. ტფილური ასი დრამა იგი იყოს: დანგი ერთი გმიეცეს. და ჳროხის ტყავი, რომელ ერთობ წაგიღია აჳამდის, აჴ საწირავადვე მისცემდით თუ[ი]თო შოლტს. და ჩუნსა ეკლესიოთა წესთა განრად შევიცვალებით? ვინცა ესე ჩემი გა[გე]ბული შეცვალოს, არ... ბრძანებაჲ ღმერთისაგან და მისთა წმიდათაგან, ქორონიკონსაჲჳჳ“.**

წარწერა მრავალმხრივ საინტერესოა, საგულისხმოა ტექსტის შინაარსი: საქართველოს კათალიკოსის ეტიფანეს განაჩენის ჳემოთ წარმოდგენილი ტექსტი, რომელიც მოთავსებული ყოფილა ანისის ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის კედელზე, აღმოაჩინა ნ. მარმა 1910 წელს, ანისის არქეოლოგიური გათხრების დროს. განაჩენი გამოტანილია ანისის მართლმადიდებელ მოსახლეობასა და ანელ ჳუცესთა შორის ატეხილი დავის გამო. წარწერა მოგვითხრობს, რომ დავა გამოიწვია ანისის სამღვდლოების მიერ ანელი მართლმადიდებელი ქართველი და სომეხი მრევლისათვის საეკლესიო მისაცემელთა (გვრისწერისას, ნათლობისას, წესისაგებისას) გადიდებაჲ.

უკმაყოფილო მრევლი პროტესტის ნიშნად ზოგჯერ წირვა-ლოცვასაც აღარ ესწრებოდა. გამწვავებული ურთიერთობის მოგვარება სცადა საქართველოს კათოლიკოსმა ეტიფანემ. იგი იძულებული გახდა, დაეგმო ხუცების საქციელი და შეემცირებინა საეკლესიო მისაცემელთა ოდენობა. ეტიფანეს განაჩენს ხელს აწერს ანისის სომეხი ეპისკოპოსი გრიგოლი და ქალაქის ამირა ვაჰრაამი. ანისის ქართული წარწერა იმდროინდელი სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობის მნიშვნელოვანი წყაროა. წარწერა ცხადყოფს, რომ საქართველოს სახელმწიფოში შემავალი არაქართული ტერიტორიების მართლმადიდებლური ეკლესიები იერარქიულად ქართლის კათოლიკოსზე იყო დამოკიდებული. ანისის ქართულ ეკლესიებსა და წარწერებზე საინტერესო კვლევა ეკუთვნის მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძეს (ა. ჯაფარიძე, 2010, გვ. 434-436).

სამეცნიერო ლიტერატურაში არის მსჯელობა ე. წ. “სამადინის წარწერის” შესახებ, რომელიც 23-სტრიქონიანი ყოფილა; დათარიღებულია იგი 1288 წლით (ვ. სილოგავა, 2001, გვ. 20).

შეგნიშნავთ, რომ აღნიშნული წარწერები ჩვენ ადგილზე ვერ ვიპოვეთ, ისინი მხოლოდ პუბლიკაციებსა და საარქივო მასალებშია ცნობილი; მათი ამჟამინდელი ადგილსამყოფელი ჩვენთვის უცნობია.

ანისში არის კიდევ ერთი ქართულწარწერებიანი ეკლესია. ჩვენ მას “სურათოვანი ეკლესია” ვუწოდეთ. სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს ეკლესია სხვადასხვა სახელებით არის ცნობილი. მართალია, ეკლესიისთვის ფრესკა უცნო არ არის, მაგრამ აქ წარმოდგენილი სხვადასხვა ზომისა თუ ფორმის ფრესკები, მათი რაოდენობა ყოველგვარ მოლოდინს აჭარბებს. ვ. სილოგავას მიხედვით, ეკლესიის ერთ მხარეს იკითხება სიტყვა - **ჩაღუხი** - “ნათელი”, მიუხედავად დიდი მცდელობისა, ჩვენ ეს წარწერა ვერ ვიპოვეთ. ასევე ვერ ვპოულობთ, შემდეგ წარწერას, რომელიც სამეცნიერო კვლევებში ფიქსირდება:

ისი ძას ღღი ოფუსჯა ზე გჯაღჯუხი ყუიხუნი ჩჳს ყინჯ -

“ესე არს ბჳე უფლისად და მართალნი შევლენენ ამის შინა“.

ღჯჯჯას ქულჯა ძას ისი - “თამარის ქებაჲ არის ესე“.

ბოთღუქქოჯა სტფხუღჯ - “დედები წმიდაჲ საფლავთან“.

ეს წარწერები ჩვენთვის უცნობია. ჩვენ მათ ანისის აღნიშნულ ეკლესიებში ვერ მივაკვლიეთ. ეკლესიის კედლები ბევრგან ჩამოშლილია, ზოგი ადგილიც კირწასმულია. ამგვარად, ხელოვნური თუ ბუნებრივი ფაქტორის ზემოქმედებით, წარწერათა კვალი ბევრგან გამქრალია.

ეკლესიის დასავლეთ მხარეს არის ჩამოსხმული ქვის ფილა ჯვრის გამოსახულებით. ეს ქვა 990 წლით თარიღდება, ეკლესია კი 1215 წელს არის აშენებული. ვიზიარებთ ვ. სილოგავას მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც, “ადრე შესრულებული ქვის ფილა ჯვრის გამოსახულებით, ხელმეორედ გამოიყენეს გვიან ტაძრის მშენებლობის დროს...” ან კიდევ, შესაძლებელია, ქრისტიანული წესის თანახმად, ამ ქვა-ჯვარით აკურთხეს ეკლესიის ასაშენებელი ადგილი და ასე შემორჩა ეს უძველესი ქვა-ჯვარი ამ ადგილს. აქვე არის წარწერა:

ქხუხუს ზე ძხუს გოგოფუხი ყოფუ ღჯჯჯა, ხუსჯაჲ გჳო
ქულჯა გჳოჯა - “ძღვეის და ძალის მომცემელი შეფჳ ბაგრატ, ლიბარიტ მწედ ტიგრან მეფისასი“.

ზემოთ წარმოდგენილი წარწერები არის ბარელიეფები. ასევე მრავალმხრივ საინტერესოა ეკლესიის შიგნით წარმოდგენილი წმინდანთა გამოსახულებანი, სხვადასხვა სცენები და შესაბამისად, წარმოდგენილი წარწერები. ესენია:

წარწერათა შორის საყურადღებოა შემდეგი:

ჰიყიხ.....თუნიცნიუიღისც - “მიყვა.....დედისაღვითისა“. ვ. სილოგავას მიხედვით, შესიტყვების პირველი ნაწილი ამოკითხულია, როგორც **“მიცვა...“**

ერთგან გამოსახულია ორი ადამიანი და აქვეა შემდეგი წარწერები:

ჩ[აზც]ა ლ[იკა]ლ[ი] - “წ[მიდა]დ გ[იორ]გ[ი]“;

ჩ[აზც]ა თ[უნიცნი]უ - “წ[მიდა]დ თ[ევედორ]ე“;

ჩ[ინას]წ[არ] ~[მეტყვე]ლი - “წ[ინას]წ[არ] ~[მეტყვე]ლი ესაია“;

ჩ[აზც]ა ცხიგაშ[ი] - “წ[მიდა]დ ალუმბ[იოს]“.

საკმაოდ ბევრი ფიგურა და წარწერაა გამოსახული საკურთხეველზეც. ესენია:

1. **ჩ[აზც]ა სუიღუნეჰი** - “წ[მიდა]დ სილობისტროს“;

2. **ჩ[აზც]ა ციხისი** - “წ[მიდა]დ ათანასიე“;

3. **ჩ[აზც]ა ცხიღენი** - “წ[მიდა]დ ალენთიოს“;

4. **ჩ[აზც]ა უნიცნიუიღისც** - “წ[მიდა]დ პატრიარქი ალექსანდრიელი“;

5. **ჩ[აზც]ა იციჩი იჰიკიუი** - “წ[მიდა]დ იოანე ოქროპირი“;

6. **ჩ[აზც]ა ნიკოლოზ** - “წ[მიდა]დ ნიკოლოზ“;

7. **ჩ[აზც]ა ლიუიღ ფიქიუიუი** - “წ[მიდა]დ გრიგოლ ფართეველი“;

8. **ჩ[აზც]ა სიღენე** - “წ[მიდა]დ არ[ოსტაკე]“.

ეკლესიის გუმბათის სიღრმეში არის დაუსრულებელი შესიტყვებები:

ჩ[აზც]ა - წ[მიდა]დ; ჩ[ინას]წ[არ]~[მეტყვე]ლი... “წ[ინას]წ[არ]~[მეტყვე]ლი...“, ან კიდევ, ასო-ნიშანთა მოხაზულობები, რომელთა ამოკითხვაც ვერ მოვახერხეთ. ამ მხრივ მუშაობის გაგრძელება და შემდგომი კვლევა მეტად საშუაო საქმეა.

საკურთხეველის ზემოთა ნაწილში არის წარწერები, სადაც წინასწარმეტყველთა სახელების ამოკითხვა შესაძლებელია. ესენია:

ისი - “ისაკ“, **ისიღ** - “ესრომ“, **სიღ** - “არამ“, **სუიღენ** - “სალმონ“, **ნიცნი** - “ნასონ“, **სიღენე** - “აბრაამ“.

ჩ[აზც]ა უნიცნიუიღისც - “წ[მიდა]დ ი[ოანე] მახარებელი“;

ჩ[აზც]ა ზიღ - “წ[მიდა]დ ლუკა“.

არის ისეთი შემთხვევაც, როდესაც წინა მკვლევართა მიერ მითითებულ ფრესკას ვპოულობ, წარწერას კი - ვერა. ამ რიგისაა წარწერები:

ჩ[აზც]ა უნიცნიუიღისც - “მიქაელ მთავარანგელოზი“;

ჩ[აზც]ა სუიღენ - “წ[მიდა]დ აჰრონ“;

ჩ[აზც]ა იღენე - “წ[მიდა]დ თეოქტოსტილიზვიელი“;

ჩ[აზც]ა სიღენე - “წ[მიდა]დ ზ[აქ]არია“;

ჩ[აზც]ა სიღენე - “წ[მიდა]დ მამა“;

სიღენე, სიღენე სიღენე **ღ** **ც** **ც** **[...]ის[...]** **მ[...]** **ჩ[აზც]ა** - “გიხაროდენ, ასულო სიონისაო და ად [...]იდს [...]მ[...] **ჩ[აზც]ა**“;

ჩ[აზც]ა სიღენე - “წ[მიდა]დ ხარა“;

FEVZI CHELEBI**GEORGIAN INSCRIPTIONS IN ANISI**

Ani- medieval city in ruins. Presently situated at Karsi, province in Turkey. Anise is called the city of 1001 churches. Buildings, palaces and fortifications of Ani were distinguished with fictional and technical values. Cathedrals built in the city still attract the attention of scientists and researchers (N. Marr, Iv. Javakhishvili, V. Dondua, I. Dolidze, A. Shanidze, M. Berdzenishvili, V. Silogava, A. Japaridze). The subject matter of our interests is the Georgian inscriptions of Ani. Our expedition in Ani served to this aim. I had a chance to walk around the churches preserved there and pictured all the Georgian sights existing in Ani, all the Georgian inscriptions, curves. We should emphasize that all the materials found there deserves diverse interest. It's interesting in terms of historical-ethnographic as well as linguistic views.